

A magyar Korán fordítás első évszázada (1831-1930)

„A felejthető, a felejtetetlen és a feledett”

A magyar Korán fordítások első évszázadában három munka készült el. Az első hitvitázó céllal, a második a török állam és nép jobb megismerését látta feladatának, míg a harmadikat már az igazi tudásvágy hajtotta. Egyik sem szolgált azonban vallási közösséget. Az utóbbi 30 évben aztán a számos Korán fordítás közül több is készült kimondottan azzal a céllal, hogy egyik vagy másik muszlim közösség fel tudja használni.

1698-ban XII. Ince pápa végre engedélyt adott a Korán első tudományos igényű, az arab szöveget is közlő latin fordításának a kinyomtatására, amelyen Lodovico Maracci szerzetes, XI. Ince pápa gyóntatója, a római egyetem arab tanára évtizedekig dolgozott. Az időpont nem volt véletlen – addigra befejeződött a törökök kiszorítása Közép-Európából, megszűnt az évszázados török veszély és küszöbön állt a karlócai béke, amely ezt az új helyzetet szentesítette.

1721-ben a héber nyelv és az Ószövetség lipcsei tanára, Christian Reineccius átdolgozta és a latinul tudó olvasók számára használhatóbbá tette, ugyanakkor azonban sikeresen megfosztotta tudományos jellegétől Maracci fordítását, aki alaposan ismerte és részletesen idézte a két nagy középkori arab kommentátor, az-Zamahšarī és al-Baydāwī művét. Reineccius elhagyta a Korán arab szövegét, az eredeti mű nagyszámú jegyzetét lerövidítette és összevonta, néhány szóra korlátozva a kommentárok latin fordításait, az arab eredeti nélkül. Elhagyta az értékes 11 oldalas indexet is. Bár a mű magyar fordítása úgy ír Reineccius kiadásáról, hogy: „A megjavított deák fordítás kiadójának előbeszédje”, Reineccius egyetlen javítása a fordításon az volt, hogy Maracci gondosan elkészített hibajegyzékéből a latint beépítette a kiadása szövegébe. Munkájának legfontosabb részét ugyanis az képezte, hogy részben Maraccinak az egyes versekhez fűzött magyarázataiból, részben más forrásokból egy terjedelmes, 135 oldalas hitvita jellegű bevezetőt írt az iszlámról, Mohamedről és a Koránról azért, hogy felerősítse a Maracci művében szétszórtan és sokkal árnyaltabban meglévő cáfolatokat. Ezt az előszóban így összegzi: „Az Al-Koránnak deák kiadása által a Mohamed vallásának hiábavalóságát közhírré tettem”.

1831-ben Kassán két táblabíró, Szeldmayer Imre és Gedeon György lefordította Reineccius változatát magyarra. Már a címlap sem hagy kétséget a mű célját illetően: „Mohamed, Abdalia fia hamis prófétának islami hit-vallása, vagy is az Al-Korán.” Ugyanakkor már ebből is kiderül annak a buktatója, ha valaki másodlagos fordítást készít úgy, hogy sem az eredeti szöveg nyelvéről, az arabról, sem az arab-izlám kultúráról nincsenek ismeretei. Így lett ugyanis Mohamed apjából, Abdallah-ból Abdalia, miután az elírás nem tűnt fel senkinek. Maracci címlapja egyébként ennél sokkal szűkszavúbb volt: „A Korán cáfolata”.

A fordítók először az olvasókat szólítják meg, érzékletes költői képekkel festve le a fordításra került mű által korábban okozott borzalmakat, a törökökre gondolva, majd így folytatják: „Az Al-Korán, amikor dühösködött, ’s veszéllyel fenyegetett még minden nemzetet ... nem lehetett ismeretes édes Magyar Hazánkban; rettegett minden, ’s megvakulástól tartott bétékinteni a’ szörnyeteg Könyvbe, melly halált lehellett. Most már, mikor dühe végképp megszűntt, pusztító lángja elaludt, bátran járhatni a’ hideg lávákön. ... Magyarosítva az Al-Koránt kezetekbe adjuk. – Bámuljatok, szánakozzatok, borzadjatok; – néha egy keveset mosolyogni is lehet”.

A kassai fordítás ezek után felére rövidítve közli Reineccius bevezetőjét. Már Maracci műve is tartalmaz hibákat, amelyek száma a Reineccius féle változatban növekszik, és ezek számát tovább növeli Szeldmayer és Gedeon fordítása. Erre csak egy példát kívánok felhozni. Maracci a XII. József szúrához írott első jegyzetében azt írja, hogy a koráni József történet oda nem illő meséket tartalmaz, és még maguk között a mohamedánok között is vannak olyanok, a *kháridzsita* szektához tartozó *’ağārida* és *maymūniyya* követői, akik hazugságnak, apokrifnak és a Koránból kivetendőnek tartják a szúrárt. Már ez sem teljesen helyes megállapítás, mert ezek az irányzatok nem általában a történetek miatt vannak ezen a véleményen, hanem azért, mert *szerelemi történet* (*qiṣṣat maḥabba*) van a szúrában. Reineccius és a magyar fordítók az eredeti kommentártól végleg elrugaskodva azt írják: „A Józsefről való História annyira meg van mesékkel undokítva, hogy ’a Chavaregiták szakadásából lévő bölcsebb Moszlémok, mint bizonytalan írótól költött Apogryphus regét, kihagyandónak ítélték.” Ehhez még csak annyit tennék hozzá, hogy a koráni történet egyetlen, kétszer elmondott elbeszéléssel több csupán, mint a bibliai József történet, ez pedig arról szól, hogy József szépsége láttán az asszonyok elvágják a kezüket. Ezzel szemben rengeteg részlet és történet nincs benne a Koránban.

Reineccius módszerének egyik jellegzetessége, hogy a fordítás szövegébe sok mindent átemelt Maraccinak a kommentátoroktól átvett jegyzeteiből. Ezt a magyar fordítók is követték, így ez a Korán fordítás értelmező jellegű. Ennek helyességét lehet vitatni, én azonban értékesnek tartom, főleg, amikor (nem mindig) zárójelbe van téve a kiegészítés. Így például az első, Nyitó szúra így hangzik: „1. A könyörülő irgalmas Istennek nevében. 2. Dicséret az Istennek, a Világok (az-az teremtmények) Urának. 3. A könyörülő irgalmasnak. 4. Az Ítélet-nap Királyjának. 5. Téged tisztelünk: 's Téged hívunk segedelmünkre. 6. Vezérelj minket az igaz úton. 7. Azoknak (t.i. a Prófétáknak) az utjokon, kik iránt kegyes és jó akaró valál, nem is bánál velük haraggal, és bosszúval mint amazokkal (t.i. a Zsidókkal) és nem a' tévelygők (az-az a Keresztények) útjokon.” Ebben a fordításban a teremtmények, próféták, zsidók és keresztények szavak csak magyarázó kiegészítések, akárcsak a jó akaró és bosszú.

1854-ben Pesten jelent meg a második magyar fordítás a fiatal, alig 32 éves Szokolay István tollából. Szokolay ügyvéd, az állam- és jogtudományokkal foglalkozó író volt. Műve már egy egész más kort tükröz. A törökök már nem legyőzött, de utált ellenségek, hanem kicsit sajnálnivaló, elmaradott, de sok szempontból szeretetre méltó nép. Szokolay fordításának címlapja is ezt, továbbá a fordító államtudományi érdeklődését tükrözi: „A Korán. A törökök politikai, társalmi s vallásos törvénykönyvük, és a törökök jelen alkotmányának, kormányzatának, államszervezetének, egyházának, vallásának, szárazföldi s tengeri hadseregének, várainak, hadi védvonalainak, vallási szertartásainak, polgári törvényeinek, s Mahomet életének leírása a legjobb kútfők s adatok után. Kiadja Szokolay István.”

Azt, hogy most már nem hitvita a cél, a bevezető utolsó mondata is megerősíti: „A korán minden műveltebb nyelvekre le van már fordítva. ... Én tehát nemzeti irodalmunkba is bevezetni kívántam e nagy érdekű művet, mellyet már oly rég bir minden idegen irodalom.”

Az eredeti szöveg és az arab kultúra ismeretének hiánya Szokolaynál is sok félreértést okozott, közülük csak egyet említenék meg. A bevezetőben, a Korán ismertetésénél van egy lábjegyzet, amely teljes félreértésen alapul: „Az itt következő lapokon most már magát a koránt ... fogom közleni. ... az eredeti arabs nyelven irattatott le Mahomed által – és pedig versekben. Én azonban, több más fordítók példájaként prosában adom.” A vers szó azonban itt nem költészeti fogalom, ahogy Szokolay hitte, hanem a Korán fejezeteinek, a szúráknak egyes részeit jelölő *āya* szónak a Biblia esetében megszokott módon való fordítása.

A török helyzetet ismertető 76 oldalas bevezető után következik a Korán magyar fordítása, végül a könyvet „Mahomet életének” rövid ismertetése zárja.

Felmerül a kérdés, melyik nyelvből fordította le Szokolay István a Koránt és milyen fordítást használhatott. Egyértelmű választ nehéz adni, maga a fordító nem tesz utalást erre, de van két dolog, amely a francia nyelvre utal. Az egyik az, hogy a prófétát több helyen is Mahometnek nevezi, amit csak a franciában használnak, a másik az, hogy amikor a Korán fordítások történetét említi, azt írja, hogy több nyelvre is franciából fordították le. A XIX. század közepén és még utána is hosszú ideig Kasimirski először 1840-ben Párizsban kiadott fordítása számított a standard Koránnak, így feltételezhető, hogy ezt használta Szokolay.

Szokolay fordításának van egy bevallott jellegzetessége – az, hogy kihagyott egyes részleteket. Ő ugyan csak annyit ír, hogy „az örök irgalmú Isten nevében formulát (ami a könyörületes és irgalmas Isten nevében formula kissé egyszerűsített változata) rövidítésül kihagytam. Tehát mindenik elejére kell oda érteni.” Ezt az első, Nyitó szúra esetében is így értelmezi, holott azt a muszlim Korán olvasatok többsége és az európai fordítások majd mindegyike a szúra részének tartja, ami tehát nem hagyható el. Nem így azonban Kasimirski Korán fordítása, ahol szintén nem része a szúrának, így ez is egyik bizonyíték lehet a Szokolay fordítás eredetének. Tévesen azonban a szúra 3. (a Kasimirski által követett változatban a 2.) versét is kihagyja, mert ott is szerepelnek a „könyörületes és irgalmas” (Szokolay fordításában az örökirgalmú) szavak, ami egyáltalán nem lehetne kihagyható. Ezt a kihagyásos módszert később akkor is felhasználja, amikor nem ért valamit. Erénye viszont a Szokolay féle fordításnak, hogy értelmes olvashatóságra törekszik.

A harmadik teljes magyar Korán feltehetőleg 1930 előtt készült el, egy erdélyi irodalmár, Antalfy Endre fordításában. Antalfy Budapesten, majd Marosvásárhelyen volt tanár, s fiatal korában megtanult arabul is Kairóban, az Azhar egyetemen. Kéziratával fia elbeszélése szerint járt Budapesten is, ahol azonban elutasításra talált, s így fordítása soha sem jelent meg. Néhány éve fia elhelyezte a kéziratot az MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményében. A kézirat majdnem teljes épségben megmaradt, csak a II. szúra első fele, az 1-135. versig tartó rész veszett el. Antalfy minden valószínűség szerint, elsőként a magyar Korán fordítók közül, arabból fordított és a keleti nyelvek iránti szeretete vezérelte.

Antalfy fordításának jellegzetessége a költőiségre és változatosságra törekvés. Ez bizonyos esetekben szerencsés és szép fordulatokat eredményezett. Például a CXIII. szúrát A pirkadás szúrájának nevezi (Szokolaynál A hajnal, a kassai kiadásban Viradta, a modern

fordításokban Reggel vagy Hajnalhasadás). A zarándoklatot viszont „búcsújárásnak” színezi, ami már nem teljesen helytálló, mert a zarándoklat csak Mekkába történhet, búcsújárás viszont sok ezer sírhoz és mecsethez az iszlám világban. Ez inkább a *ziyāra* „látogatás” szó magyar megfelelője. Még kevésbé szerencsés, amikor az iszlám világban naponta többször elhangzó Nyitó szúrába helyez bele költői, de oda nem illő szavakat, melyek ráadásul megtéveszthetik az olvasót.

Fordításában így hangzik ez a szúra:

1. *Az irgalmas és szent Isten nevében*
2. *Áldjuk a világok urát,*
3. *Ki irgalmas, szent, s az ítélet napján felemeli királyi jogarát.*
4. *Téged imádunk, csupán Téged.*
5. *Tőled várjuk a segítséget, oh vezess az igazak útján,*
6. *Kiket kegyelmed pajzsa véd.*
7. *S ne a gyűlöltek ösvényén, kik hordják a tévedés bűnét.*

A felhasznált szavak közül zavaró Isten jelzőjeként a „szent” (arabul „könyörületes”), nagyon szép kép a „felemeli királyi jogarát”, de nem felel meg az arabnak, ahol egyszerűen csak „király”, vagy más olvasat szerint „birtokos” van. A „kegyelmed pajzsa véd” is kissé túlzott kép az „akikhez kegyes vagy” helyett, azonban az utolsó félmondat „kik hordják a tévedés bűnét” egyértelműen túlértelmezett a „tévelygők” helyett.

Végül szeretném értékelni a három fordítást. Sok tucat helyet elemeztem, majd véletlenszerűen kiszemeltem egyet a mostani bemutatás céljából. Azért tetszőleges a választás, mert nagyjából minden elemzett hely azonos eredményeket hozott. Három jelzővel fejeztem ki véleményemet: helyes, helytelen és közepesen helyes. Az első kettő nem szorul magyarázatra, a harmadik azt jelenti, hogy a szóban forgó részletben van helyes és helytelen elem is.

A kiválasztott részlet a XII. szúra, József története 2. és 3. verse. Ebben a rövid szövegben 6 helyet jelöltem ki, ahol probléma adódhat a fordításban és megvizsgáltam, ki hogyan fordította le.

1. hely: لعلمكم تعقلون „azért, hogy megértsétek”

Szeldmayer-Gedeon: „hogyan megértenétek” – helyes

Szokolay: „azért, hogy megértsétek” – helyes

Antalffy: „hátha észreveszitek” – helytelen

2. hely: نحن نقص عليك أحسن القصص Elbeszéljük neked a legszebb/legjobb elbeszélést/történetet”

Szeldmayer-Gedeon: „Mi szép történeteket beszélünk elő” – közepesen helyes

Szokolay: „A legszebb történetek egyikét akarjuk elmondani” – közepesen helyes

Antalffy: „Mi elbeszéljük neked a legszebb elbeszélést.” – helyes

3. hely: بما أوحينا إليك هذا القرآن „oly módon, hogy ezt a Koránt/szúrát sugalmaztuk neked”

Szeldmayer-Gedeon: „abban, melyeket már kinyilatkoztattunk neked” – helytelen

Szokolay: (Teljesen kihagyja, mert nem értette meg) – helytelen

Antalffy: „amivel sugalmaztuk neked ezt a Koránt” – közepesen helyes

4. hely: وإن كنت „még ha voltál is”

Szeldmayer-Gedeon: „ha te is ... akkor lettél volna” – helytelen

(Ezt a *wa-in* „még akkor is ha, jöllehet” szerkezetet már Maracci sem értette meg, s bár idézi Zamakhsarí kommentárját, abból is elhagyja a *wa-* kötőszót, mint fölöslegeset és helyette kiegészíti egy szabályos, bár a szövegben nem létező, feltételes mondatra.)

Szokolay: (Teljesen kihagyja, mert nem értette meg) helytelen

Antalffy: „noha voltál” – helyes

5. hely: من قبله „ez előtt”

Szeldmayer-Gedeon: „előtte jöttél volna e világra” – helytelen (itt megpróbálták értelmezni a latint, amelyben nincs benne a világrajövetel, de nincs is sok értelme).

Szokolay: „mellyre előbb” helyes

Antalffy: „előtte” – helyes

6. hely: لمن الغافلين „bizony azok közül, akik nem figyeltek fel rá/nem ismerték”

Szeldmayer-Gedeon: „a tudatlanok közül (t.i. lettél volna)” – helyes

Szokolay: „nem figyeltél” közepesen helyes

Antalffy: „voltál az ügyet nem vetők közül” – helyes

Az összkép a következő: a hat helyből a kassai fordításban 2 helyes, 1 közepesen helyes és 3 helytelen, a Szokolay féle fordításban 2 helyes, 2 közepesen helyes és 2 helytelen, míg az arabhoz értő Antalffy félelben 4 helyes, 1 közepesen helyes és 1 helytelen.

Befejezésül szeretném megmagyarázni dolgozatom alcímét. A kassai fordítás azért *felejthető*, mert számos erénye dacára nagyon sok hibát tartalmaz és zavaró a néha nyelvileg durvává váló hitvita is. Szokolay István fordítása két okból *felejthetetlen*. Először és legfőképpen azért, mert fiatal koromban sokszor használtam, eleinte még az arab szöveg helyett, később vele együtt. Azért is felejthetetlen, mert több mint 130 évig ez volt az egyetlen használható teljes magyar Korán fordítás. A *feledett* jelző azt hiszem, nem szorul magyarázatra Antalffy Endre fordítása vonatkozásában.